सप्तमः पाठः

शश–सिंहकथा

एकस्मिन् वने एकः भयंकरः सिंहः वसति स्म । स वने इच्छानुसारेण पशून् भोजनाय मारयति स्म। अतः सर्वे पशवः भीताः अभवन् । ते मिलित्वा विचारम् अकुर्वन् –

प्रतिदिनम् एकैकः पशुः सिंहस्य भोजनाय स्वयं गच्छतु । स्वविचारं ते सिंहस्य समीपं अस्थापयन्। तदा सिंहः ''आम्' इति अवदत् ।

एवम् एकैकः पशुः सिंहस्य भोजनकाले प्रतिदिनम् अगच्छत् । वने पशवः निश्चिन्ताः अभवन्।

एकस्मिन् दिवसे एकस्य शशस्य वारः आसीत् । सः विलम्बेन सिंहसमीपम् अगच्छत् । तस्य अल्पशरीरेण, विलम्बेन आगमने च सिंहः कुपितः अभवत् । सः अवदत्– रे दुष्ट ! कथं त्वम् एकाकी विलम्बेन च आगतः ? बुद्धिमान् शशः अवदत्– राजन् ! कोपं न कुरु । एकः अन्यः सिंहः मार्गे मिलितः। स गुहायां तिष्ठति ।

सिंहः अवदत्–कुत्र सः ? नय मां तत्र । हनिष्यामि तं दुष्टम् । शशः सिंहं कूपसमीपम् अनयत्। तत्र कूपे स्वच्छायाम् सिंहः अपश्यत् । अन्यं सिंहं मत्वा कोपेन सः कूपे अकूर्दत् । तत्र स कालेन मृतः। एवं शशस्य बुद्धिः सर्वान् पशून् अरक्षत् । अतः कथयन्ति–बुद्धिर्यस्य बलं तस्य ।

शब्दार्थः

एकस्मिन्	=	एक (वस्तु) में
वसति स्म	=	निवास करता था
पशून्	=	पशुओं को
भीता अभवन्	=	डर गये/गयी
मिलित्वा	=	मिलकर
भोजनाय	=	भोजन के लिए
गच्छतु	=	जाय
वारः	=	बारी, पारी
एकाकी	=	अकेला
विलम्बेन	=	विलम्ब से
कुपितः	=	क्रोध से भरा हुआ
अभवत्	=	हुआ
अवदत्	=	बोला
कथम्	=	क्यों/कैसे
कुरु	=	करो
मार्गे	=	रास्ते में
हनिष्यामि	=	मार दूँगा
तं दुष्टम्	=	उस दुष्ट को
कूप-समीपम्	=	कुएँ के पास
अनयत्	=	ले गया
स्वच्छायाम् (स्व+छायाम्)	=	अपनी परछाईं को
अपश्यत्	=	देखा
मत्वा	=	समझकर
कोपेन	=	क्रोध से
अकूर्दत्	=	कूद गया
सर्वान्	=	सभी को

कथयन्ति	=	कहते/कहती हैं
बुद्धिर्यस्य	=	जिसके पास बुद्धि है
(बुद्धिः + यस्य)		

व्याकरणम्

एकस्मिन्	=	एक (सप्तमी एकवचन (पुं./नपुं.)
इच्छानुसारेण	=	इच्छा + अनुसारेण
एकैकः	=	एक + एकः
निश्चिन्ताः	=	निः + चिन्ताः
बुद्धिर्यस्य	=	बुद्धिः + यस्य
आसीत्	=	$\sqrt{\text{अस्}}$ + लङ्लकार
हनिष्यामि	=	$\sqrt{\text{हन्}}$ + लृट्लकार
अकूर्दत्	=	$\sqrt{\text{कूर्द्}}$ + लङ्लकार
अगच्छत्	=	$\sqrt{\text{गम्}}$ + लङ्लकार
अपश्यत्	=	$\sqrt{\text{दृश्}}$ + लङ्लकार

अभ्यासः

मौखिकः

1. इन शब्दों का अर्थ बताएँ :–

   भयंकरः, भोजनाय, पशवः, भीताः, तदा, विलम्बेन, आगतः, सर्वान्, अरक्षत्, बलम् ।

2. 'इच्छानुसारेण' के समान इन शब्दों को जोड़कर बताएँ :–

   नियम + अनुसारेण, कर्म + अनुसारेण, विद्या + अनुसारेण, समय + अनुसारेण, धर्म + अनुसारेण

3. इन शब्दों का पंचमी एकवचन में रूप बताएँ –

सिंह, शश, शरीर, कूप, बल

4. 'तत्र' शब्द से युक्त पाँच वाक्य बोलें ।

लिखितः

5. इन वाक्यों में रिक्त स्थानों को सही शब्दों से भरें :–

(क) एकस्मिन् .... एकः भयंकरः सिंहः वसति स्म ।

(ख) सर्वे पशवः .... अभवन् ।

(ग) तदा सिंहः .... इति अवदत् ।

(घ) सः विलम्बेन सिंहसमीपम् .... ।

(ङ) .... बलं तस्य ।

6. अधोलिखित वाक्यों को तीन बार लिखें -

(क) जंगल में एक सिंह था - वने एकः सिंहः आसीत्।

(ख) वह इच्छानुसार भोजन करता है -सः इच्छानुसारेण भोजनं करोति।

(ग) गुस्सा मत करो - क्रोधं मा कुरु।

(घ) वह गुफा में रहता है - स गुहायां तिष्ठति।

(ङ) जिसके पास बुद्धि है उसी के पास बल है - बुद्धिर्यस्य बलं तस्य।

7. इन शब्दों से वाक्य बनाएँ :–

भयंकरः, सिंहः, तदा, वने, बुद्धिमान्, कुत्र

8. इस कहानी से क्या शिक्षा मिलती है ? पाँच वाक्यों में लिखें ।

9. इस कहानी के आधार पर कोई कहानी लिखें ।

10. निम्नलिखित शब्दों का वर्णविच्छेद करें :–

जैसे–वने = व् + अ + न् + ए (व, ने)

(क) वसति .... ।

(ख) गच्छतु .... ।

(ग) भीताः .... ।

(घ) एकस्मिन् .... ।

(ङ) राजन् .... ।

11. इनका सुमेल करें :–

(i)	सिंहः	(क)	भीताः
(ii)	शशः	(ख)	गर्जति
(iii)	पशवः	(ग)	लघुः पशुः
(iv)	विचारम्	(घ)	बलम्
(v)	बुद्धिः	(ङ)	अकुर्वन्

12. संस्कृत में अनुवाद करें :–

(क) वह हँसता है ।

(ख) तुम दोनों पढ़ते हो ।

(ग) मैं लिखती हूँ ।

(घ) शाम्भवी दौड़ती है ।

(ङ) महेश जाता है ।